

De missie van Europa: strijden voor vrijheid

Het was voor veel Europeanen een ontroerend moment toen de Europese Unie op 1 mei 2004, vijftien jaar na de val van de Muur en de ineenstorting van het Oostblok, tien nieuwe lidstaten verwelkomde. De uitbreiding van de Unie heeft stabiliteit en welvaart op het hele continent gebracht, maar werpt ook nieuwe vragen op. De bezieling voor Europa en verdere uitbreiding van de Unie lijkt af te nemen. Burgers zullen pas weer warm worden voor een grotere Unie als de missie van Europa opnieuw centraal wordt gesteld.

door *Jan Willem Sap*

De auteur is universitair hoofddocent Europees recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam en redacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

UIT DE GESCHIEDENIS KAN WORDEN afgeleid dat de idee Europa in ver-
binding staat met begrippen als vrijheid, christendom en beschaving. De
relatie tussen Europa enerzijds en politieke vrijheid anderzijds werd al in
de vijfde eeuw voor Christus gelegd. In het oude Griekenland werd Europa
als iets totaal anders beschouwd dan Afrika en Azië. Tussen Europa en het
hete Afrika lag de Middellandse Zee, dat was helder. Maar over de schei-
ding tussen Europa en Azië werden forse gevechten geleverd. De Griekse
auteurs beklemtoonden dat het verschil tussen Europa en Azië veel meer
was dan land, taal en gebruiken: het ging om iets fundamenteleers. De vele
oorlogen tussen Athene en Perzië werden door Griekse auteurs beschreven
in termen van de strijd tussen vrijheid en despotisme. Inderdaad had de
Griekse stadsstaat Athene, ondanks alle beperkingen, een veel betere rege-
ringsvorm dan het rijk van de Perzische alleenheersers. Tussen de krijgs-
haftige Europeanen en de slaafse Aziaten zagen de Grieken zichzelf als
politiek het verst ontwikkeld. De Griekse verdeling tussen Europa, Azië en

Afrika zou blijvend blijken. Europa werd daarbij beschouwd als het vrijste, rijkste en lieflijkste deel.

CHRISTENDOM

Tijdens het Romeinse wereldrijk kon nog niet worden gesproken van een sterk bewustzijn van een gemeenschappelijke Europese identiteit. Anders dan de Griekse intellectuele benadering was het Romeinse rijk primair een militaire onderneming die zich ook uitstreckte over Noord-Afrika. Na de ineenstorting van het Romeinse rijk namen de vandalen het over en ruk-

De Europese beschaving begon ergens tussen de val van het Romeinse rijk en de opkomst van het christendom

ten de Arabieren op. Eilanden in de Middellandse Zee, Zuid-Italië en een deel van Spanje vielen in hun handen. Uit de geschiedenis blijkt dat vooral bij dreiging van buiten de term Europa opdook. Toen de Arabieren de Pyreneeën waren over-

gestoken, werd het leger van Karel Martel dat in de slag bij Poitiers (732) de Arabieren tegenhield aangeduid met 'Europeenses'. De paus stelde Rome onder de bescherming van het noordelijke rijk van de Franken. Karel de Grote werd aangeduid als de vader van Europa.

Men kan goed verdedigen dat de Europese beschaving ergens begon tussen de val van het Romeinse rijk en de opkomst van het christendom. Juist door die val van het Romeinse rijk kon er een begin van scheiding ontstaan tussen wereldlijk en geestelijk gezag, hetgeen de weg vrijmaakte voor de vrijheid van geweten, de moeder van alle rechten van de mens. Een belangrijk kenmerk van de Europese beschaving zou dan zijn de afwezigheid van uniformiteit en tirannie, of positief gezegd: verscheidenheid en pluralisme als grondslag van de vrijheid van Europa.

Europees bewustzijn groeide door de militaire successen van de Arabieren. Het verzoek van de Griekse keizer om militaire bijstand tegen de islam werd in 1095 opgepakt door paus Urbanus II. Dit liep uiteindelijk uit op een kruistocht om Jeruzalem te bevrijden van de moslims, hetgeen in 1099 tijdelijk zou lukken. In Azië en Afrika waren de christenen al weggedrukt, dat mocht van de Europese elite niet ook gebeuren met Europa. Het is tekenend dat de Europeanen, in de strijd voor de vrijheid van christenen om het Heilige Land te bezoeken, kozen voor een gemeenschappelijk symbool op de kleren, het kruis. De gekerstende Vikingen gingen als Normandische ridders voorop in de bloedige, wrede strijd. De eilanden in de Middellandse Zee werden heroverd op de Arabieren. Na de hoogtijdagen van

Griekenland en Rome werd in de twaalfde eeuw Frankrijk het centrum van Europa. Toen Constantinopel in 1453 handen viel van Mohammed II, riep paus Pius II op de christelijke wereld, Europa, te verdedigen. Hij sprak van 'ons Europa, ons christelijk Europa'. De ontdekking van andere volken in andere continenten versterkte de gemeenschappelijkheid van de Europese volken.

HUMANISME

Naast het christendom werd ook het humanisme een belangrijk bindmiddel in Europa. Centraal stond in de vijftiende eeuw de opvoeding van een nieuw menstype, met in veel landen de gemeenschappelijke wortel van de klassieke traditie, waaraan de naam van Erasmus is verbonden. Door humanisme en de herontdekking van klassieke teksten werd de relatie tussen Europa en vrijheid weer belangrijk. Door de vertalingen van boeken in de volkstaal werd een wijdere kring van burgers betrokken bij de Europese cultuur. Pas de dreiging van oprukkende Turken in de zestiende eeuw maakte Europa enige tijd synoniem voor de christelijke wereld. Er was ruimte voor een reformatie, de opstand van de menselijke geest tegen absolute autoriteit op geestelijk terrein, en vervolgens ook een contrareformatie. Het bestaan van verschillende denominaties van de christelijke religie, pluralisme, werd een kenmerk van Europa. In Europa ontstonden soevereine staten met als ideaal een toestand van evenwicht van machten. De Europese strijd tussen de Habsburgers en de Bourbons maakte het noodzakelijk allianties en tegenwichten te vormen. Na de vernietiging van de Spaanse armada in 1588 zou Engeland voor lange tijd uitgroeien tot de bewaker van het machts-evenwicht tussen de grote vorstenhuizen van Frankrijk en Spanje.

In de zestiende eeuw was Europa nog bijna synoniem met christendom. In de zeventiende eeuw groeide Europa langzamerhand uit tot een meer neutrale term. Toen Frankrijk onder Lodewijk XIV een universele monarchie wilde vestigen en de hugenoten verjoeg, werden zijn acties in de rest van Europa gezien als een bedreiging voor de vrijheid van Europa, de godsdienst en de vrije handel. Terwijl Lodewijk de Zonnekoning door zijn gezanten werd gepresenteerd als de verdediger van de *Respublica christiana*, werd de Nederlandse stadhouder Willem III gepresenteerd als 'de handhaver der Europese vrijheid'. Uiteindelijk zou stadhouder Willem III als koning van Engeland die religieuze en burgerlijke vrijheden veiligstellen in de *Glorious Revolution* (1688-1689). Daarmee was niet alleen de constitutionele monarchie met parlementaire medezeggenschap in Engeland gediend, maar ook het evenwicht in Europa. In de zeventiende eeuw raakte

de theorie van het machtsevenwicht steeds meer verbonden met de idealen van de vrijheid of vrijheden van Europa. Er groeide een gunstiger klimaat voor pleidooien voor de organisatie van Europa op basis van volkenrechtelijke principes en evenwicht van de machten. Ook het latere pleidooi van Immanuel Kant in *Zum ewigen Frieden* (1795) is hierop terug te voeren.

BESCHAVING

In de achttiende eeuw werd de band tussen christendom en Europa wat losser. Tijdens de verlichting in de achttiende eeuw werd Europa geïdentificeerd met ‘civilisation’, beschaving.

Europa stond nog steeds voor vrijheid gebaseerd op evenwicht van machten, geen alleenheerschappij. Het belangrijkste boek als het gaat om de missie van Europa is *De l'esprit des lois* (1748) van Montesquieu, waarin de vrijheid van Europa nog dieper wordt uitgewerkt aan de hand van de

*De geest van de wetten in
Europa verzet zich tegen
despotisme*

scheiding van machten (trias politica) en teugels en tegenwichten. Volgens Montesquieu behoren Europese koninkrijken zich te kenmerken door beperkt bestuur. De boodschap van zijn boek was dat de geest van de wetten in Europa

zich verzet tegen het despotisme. Daar raken we de kern van de missie van Europa. In ieder geval zag hij een grote verbinding tussen Europa en een bepaald soort beschaving. Ook de mensen in de koloniën kregen te maken met die Europese beschaving, een breder concept dan christendom alleen. In de negentiende eeuw zou het idee van vrijheid in meer economische en individuele zin worden uitgewerkt.

In de Amerikaanse Revolutie (1776) werden fundamentele rechten als leven, vrijheid en het nastreven van geluk geformuleerd, mede op basis van het werk van de Engelsman John Locke. Deze revolutie in de Engelse koloniën, duidelijk kinderen van Europa, sloeg in de Europese hoofdsteden in als de bliksem. Geïnspireerd door de Amerikaanse Revolutie vond in Frankrijk in 1789 een revolutie plaats tegen het verbond van troon en altaar. De idealen ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’ betekenden een definitieve breuk met de feodale samenleving van Europa. Doordat Frankrijk het belangrijkste land van Europa was, was de impact groot. Er was eerst enthousiasme, ook in Nederland. Maar waar de Franse Revolutie absolute heerschappij van het radicalisme bracht, zonder rekening te houden met de rechten van de mens, ontstond nieuwe tirannie. Een les van de Franse Revolutie voor Europa is dat aan alle macht, ook de democratische wil van

regering en parlement, grenzen gesteld moeten kunnen worden. Toen de Franse legers Europa wilden veroveren, raakte het machtsevenwicht verstoord. De monarchieën kwamen bijeen om de oude Europese gemeenschap weer te herstellen, hetgeen zou lukken met de slag van Waterloo in 1815 en de daaropvolgende restauratie door het Congres van Wenen.

In de negentiende eeuw geloofde men volop in de suprematie van de Europese beschaving. Dit geloof werd vermengd met het streven naar verdere democratisering. Niet met de val van het Romeinse rijk en de vestiging van het christendom, maar al veel eerder zou de wieg van de Europese beschaving zijn aan te duiden: in Athene zouden de echte wortels van de Europese beschaving zijn te vinden. Tijdens de revoluties van 1848, waar ook de Nederlandse Grondwet door is beïnvloed met de realisatie van rechtstreekse verkiezingen door Thorbecke, beschouwden de revolutionairen de Atheense volksvergaderingen als de wieg van een democratisch Europa (hoewel in Athene uiteraard lang niet iedereen burger was). De revolutionairen van 1848 hoopten eerst op de emancipatie van de burgers van alle klassen in de eigen natie en daarna op de broederschap van de Europese volken. Niet op evenwicht van de machten maar op een federatie van naties zou Europa moeten draaien.

Teleurstellend was dat het gevoel van Europese lotsverbondenheid steeds meer moest concurreren met het nationalisme. De Eerste Wereldoorlog was een verschrikkelijke klap voor het concept Europa. Na de economische crisis, het nationaalsocialisme en de Tweede Wereldoorlog was de leidende positie van Europa in de wereld voorbij. Europa verloor de koloniën en werd qua invloedssferen verdeeld door de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten van Amerika.

Na de Tweede Wereldoorlog was het Churchill die wees op de gemeenschappelijke culturele erfenis van Europa en ook het christelijk geloof en de christelijke ethiek noemde. Europese samenwerking was nodig om de erfvijandschap tussen Frankrijk en Duitsland te verzoenen. Churchill noemde in zijn toespraak van 19 september 1946 te Zürich Zwitserland als voorbeeld voor de ‘Verenigde Staten van Europa’. Nodig was ‘een middel dat, als een wonder, het totale schouwspel zou transformeren en geheel Europa binnen enkele jaren net zo vrij en gelukkig zou maken als Zwitserland vandaag de dag. We moeten een soort Verenigde Staten van Europa creëren.’

De eerste stap was de oprichting van de Raad van Europa (1949) en het centraal stellen van de menselijke vrijheid, naar de principes van het Atlantisch Charter. De Koude Oorlog en de angst voor het communisme stimuleerden in de jaren vijftig tot Europese economische samenwerking. Zo werd Europa door instituties een realiteit.

MISSIE

Intussen zijn democratie, de rechten van de mens en de rechtsstaat ideologische fundamenteën geworden van de economische integratie. Maar sinds de uitbreiding met Midden- en Oost-Europa is gerealiseerd, lijkt het enthousiasme voor Europa en nieuwe uitbreidingen af te nemen. Veel burgers hebben angst voor de herschikking van de nationale verzorgings-

Waar mogelijk dient Europa het aan te durven alle vormen van tirannie en despotisme te bestrijden

staten vanwege de Brusselse regels over mededinging, vrij verkeer en staatssteun. Zij zijn niet blij met de komst van de Poolse loodgieter en met het verdwijnen van het postkantoor.

Die angst van de burgers gaat niet vanzelf weg. Daarvoor dienen

de regeringen van de lidstaten weer een inspirerende visie en missie neer te zetten. Wie zijn we, waar komen we vandaan en waar gaan we naartoe?

Dan gaat het om het verspreiden van de beginselen van de democratische rechtsstaat in de wereld.

Dan gaat het om openheid en helderheid over de toekomstvisie van het uitbreiden van de Europese Unie tot al die lidstaten van de Raad van Europa die voldoen aan de zogenaamde criteria van Kopenhagen, dus op termijn een blok met 800 miljoen inwoners inclusief Rusland en Turkije.

Dan gaat het om het aanpakken van mensenrechtenschendingen, zoals het despotische regime in Wit-Rusland. Alleen een overtuigende presentatie van die historische opdracht, gekoppeld aan daadkracht in het buitenlands beleid van de Unie, kan Europa weer elan en toekomstgerichtheid geven. Europa zal open zijn of niet zijn. Waar mogelijk dient de Europese Unie op te komen voor verdrukte mensen, de trias politica en de scheiding van kerk en staat. Waar mogelijk dient Europa het aan te durven alle vormen van tirannie en despotisme te bestrijden: in Europa, Afrika, het Midden-Oosten, China. Dan zullen de Europese burgers weer gaan beseffen dat dit de vrijheid is waar Europa voor staat. De inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon kan aan die missie bijdragen, maar de missie dient vooral duidelijker te worden getoond in het buitenlands beleid van de Unie.

Literatuur

Asbridge, Thomas, *The First Crusade. A new history. The roots of conflict between Christianity and Islam*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Boer, Pim den, *Europa. De geschiedenis van een idee* (vijfde, herziene druk). Amsterdam: Bert Bakker, 2007.

Churchill, Winston, 'Speech in Zurich, September 1946', in: Trevor Salmon en William Nicoll (red.), *Building Eu-*

- ropean Union. A documentary history and analysis.* Manchester/New York: Manchester University Press, 1997, pp. 26-28.
- Drentje, Jan, *Het vrijste volk der wereld. Thorbecke, Nederland en Europa.* Zwolle: Waanders, 1998.
- Guizot, François, *Histoire de la civilisation en Europe depuis la chute de l'Empire romain jusqu'à la Révolution française (1828).* Parijs: Victor Masson, 1851.
- Macmillan, Margaret, *Paris 1919. Six months that changed the world.* New York: Random House, 2001.
- Montesquieu, *Over de geest van de wetten.* Amsterdam: Boom, 2006.
- Sap, Jan Willem, 'De bezieling van de burgers voor de Europese waardengemeenschap', *Philosophia Reformata* 69 (2004), nr. 2, pp. 115-124.
- Wahl, Rudolph, *Karel de Grote. Vadervan Europa.* Amsterdam/Brussel: Elsevier, 1981.